

УДК 338.2:332.3:349.4:631.1

JEL Classification: Q12, Q15, Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108018>

**О. В. ХОДАКІВСЬКА, докторка економічних наук, професорка,
членкиня-кореспондентка НААН**

Наукові дослідження у сфері земельних відносин: еволюція становлення та перспективи розвитку

Мета статті – висвітлити питання еволюції наукових досліджень у сфері земельних відносин та окреслити перспективи їх розвитку в контексті 65-річної діяльності Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки».

Методика дослідження. Основою досліджень слугували загальнонаукові та економічні методи, наукові праці українських учених з питань становлення земельних відносин, їх регулювання, здійснення наукового супроводу, а також архівні матеріали. Історичний та абстрактно-логічний підходи дозволили виокремити найбільш значущі етапи в розвитку земельних питань упродовж останніх шестидесяти років діяльності Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» та охарактеризувати особливості їх наукового супроводу; окреслити перспективи подальшого розвитку, а також сформулювати відповідні висновки й рекомендації.

Результати дослідження. Викладено еволюцію наукових досліджень у сфері земельних відносин, становлення яких відбулося на базі Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки». Висвітлено ключові напрями наукових досліджень з питань раціонального землекористування, управління земельними ресурсами, економічної оцінки землі тощо, яким відводилась ключова роль в наукових дослідженнях у різні періоди часу. Розкрито внесок дослідників, у розв'язання даних питань. Окреслено перспективи розвитку земельних відносин та запропоновано алгоритм дій щодо реалізації завершального етапу земельної реформи.

Елементи наукової новизни. Здійснено ретроспективно-еволюційний огляд становлення та розвитку земельних відносин в Україні упродовж останніх шестидесяти років, виокремлено найбільш значущі етапи та охарактеризовано особливості їх наукового супроводу.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані під час формування, перегляду та удосконалення сучасної земельної політики. Рис.: 2. Бібліогр.: 32.

Ключові слова: земельні відносини; еволюція становлення; науковий супровід; наукові дослідження; земельна політика.

Ходаківська Ольга Василівна – докторка економічних наук, професорка, членкиня-кореспондентка НААН, заступниця директора з науково-проектної роботи, завідувачка відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: iae_zem@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3421-8361>

Постановка проблеми. Процеси будь-якого землеволодіння та землекористування, у тому числі сільськогосподарського, зумовлюють формування суспільних відносин, які реалізуються у виробничих, економічних, правових та інших формах. Сучасному етапу соціально-економічного розвитку суспільства властиві гострі й суперечливі проблеми, сконцентровані у сфері земельних відносин, що своєю чергою визначають вектор розвитку аграрної політики.

Водночас виробничі відносини, що виникають у процесі використання земель як засобу виробництва, набувають матеріальних (володіння і користування землею) та соціально-економічних форм. Загальноновизнано, що земельні відносини є фундаментальною основою продовольчої і частково енергетичної безпеки кожної країни. Від стану їх розвитку значною мірою залежить спроможність окремих держав реагувати на зовнішні виклики. Слід зазначити, що земельні відносини – це результат тривалого суспільного розвитку щодо використання та охорони

земель, форм власності й господарювання на ній, способів облаштування території та її землеустрою. Вони також характеризуються історичними, національними, економічними, соціальними, ментальними та іншими особливостями реалізації функцій землі як унікального природного ресурсу життєзабезпечення людини, основного засобу сільськогосподарського виробництва й об'єкта нерухомості. Основою земельних відносин є чинники інституційно-правового та матеріального порядку [1]. До перших належить форма власності на землю - приватна, державна, комунальна, спільна тощо. До других можна віднести площу земельних ресурсів або площу окремих земельних ділянок, чи масивів, їх якісний стан, місцезонаштування, нормативну грошову оцінку, галузеву належність та ін. [24].

Рівень розвитку земельних відносин досить часто визначає рівень ефективності сільського господарства, адже вони безпосередньо впливають на показники сільської зайнятості, продовольчої та частково енергетичної безпеки у державі. Нині пріоритетним завданням постає забезпечення соціально-політичної стабільності в державі, що також залежить від справедливого врегулювання земельних питань. Земля як основний предмет і засіб праці - це джерело задоволення матеріальних, духовних, соціальних потреб людини. Водночас вона виступає з'єднувальною ланкою суспільства і природи. Через взаємодію людини і природи у процесі господарського використання земельних ресурсів земельні відносини досить відчутно пов'язані з деякими іншими природоресурсними відносинами. Як результат, усі природоресурсні відносини, в епіцентрі яких знаходяться і земельні питання, наділені економічним змістом. Крім того, слід вказати на існування формальних і неформальних норм, що регулюють земельні відносини у лісовому, водному та іншому природоохоронному законодавстві.

За здійснення радикальних економічних трансформацій відчутно зросла роль соціального чинника. Соціальна система має ключове значення, а в окремих випадках відіграє вирішальну роль у становленні форм власності, формуванні їх структури, правового статусу і т. ін.

Земельні відносини не є постійними й зазнають суттєвих змін відповідно до суспільно-політичного та економічного устрою

держави й інших обставин. Земельні питання, що успішно розв'язувалися суб'єктами господарювання та відповідними органами управління на кожному етапі розвитку, мали належне наукове обґрунтування, важливу роль у якому відігравав ННЦ «Інститут аграрної економіки». Узагальнення безперервно накопичуваного багаторічного досвіду системних наукових досліджень з питань розвитку земельних відносин має вагоме значення, зважаючи на майбутні перспективи та визначення стратегічних пріоритетів удосконалення аграрної і земельної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню історії земельних відносин, форм і способів землекористування, питань трансформацій власності на землю в різних соціально-економічних формаціях присвячено роботи багатьох авторів. Серед них, зокрема, В. Й. Борисенко [2], В. Липинський [14], З. В. Священко [25], Л. Л. Ткач [26], І. В. Хміль [29], О. В. Чаєнов [31] та ін.

Над економічними проблемами землекористування тривалий час працювали такі дослідники, як П. Ф. Веденічев [3, 4], І. П. Здоровець [10], Б. З. Харченко [27, 28], С. Г. Криштаб [12], В. І. Жмінько [8] і т.д.

Загальноновизнаний внесок у теоретико-методичні й прикладні аспекти розвитку земельних відносин у період аграрних реформ з початку 1990-х рр. й дотепер зробили П. І. Гайдуцький [6]; В. М. Жук [9]; О. І. Ковалів [11]; П. Ф. Кулинич [13]; М. В. Гладій, Ю. Я. Лузан [7]; Ю. О. Лупенко [15]; М. Й. Малік [16]; О. М. Могильний [1, 30]; В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров [17, 18]; Л. Я. Новаковський, А. М. Третяк [22]; О. М. Шпичак [32] та ін.

Проте висвітленню ретроспективи ведення системних наукових досліджень з питань земельних відносин у сільському господарстві України присвячено лише окремі публікації.

Мета статті - висвітлити питання еволюції наукових досліджень у сфері земельних відносин та окреслити перспективи їх розвитку в контексті 65-річної діяльності Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки».

Виклад основних результатів дослідження. Організаційно-економічні та інституційні проблем розвитку земельних відносин - пріоритет наукових досліджень Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства

(нині - Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки») фактично з перших днів його створення.

З часу заснування Інституту предметом наукових досліджень були проблеми сільськогосподарського земле- і природокористування, розвитку земельних відносин, земельного кадастру, економічної оцінки земель, управління земельними ресурсами, розширеного відтворення родючості ґрунтів, розміщення й концентрації виробництва та оптимальних розмірів агроформувань, ефективності застосування мінеральних і органічних добрив, вапнякових матеріалів, окупності водних меліорацій тощо.

Першим структурним підрозділом, у межах діяльності якого системно велися згадані дослідження, був **відділ економічної оцінки земельних угідь і організації територій**, який у 1958 р. очолив Вєденічев Петро Федорович, доктор економічних наук, відомий вчений економіст, заслужений діяч науки і техніки УРСР. Відділ вів дослідження з проблем сільськогосподарського природокористування, ефективності використання земельних угідь, земельного кадастру, розміщення та планування сільськогосподарського виробництва, концентрації виробництва й оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств.

Слід зазначити, що сільське господарство Української РСР нарощувало виробництво продукції переважно інтенсивними методами, тобто шляхом залучення в економічний обіг все більших площ сільськогосподарських угідь, інколи навіть не придатних для інтенсивного землеробства. Це зумовило необхідність обстеження ґрунтів, що перебували в користуванні колгоспів і радгоспів. На основі проведених заходів у 1958 - 1961 рр. кожне господарство отримало карту ґрунтів із комплектом картограм і пояснювальним текстом. Отримані результати використовувалися для запровадження бонітування ґрунтів та економічної оцінки земель, що дало змогу виявити відмінності у їх продуктивності. Картограми забезпеченості ґрунтів поживними речовинами стали базою для розрахунку норм внесення мінеральних і органічних добрив під запланований урожай [23, с. 141].

Основні наукові здобутки цього періоду знайшли відображення у праці «Економічна оцінка землі» (1964 р.). Стрижнева ідея, що не втратила актуальності й донині, полягає

в тому, що, на переконання П. Ф. Вєденічева, при оцінці землі потрібно взяти за відповідну точку не економічну, а природну родючість ґрунтів: «Якщо виходити з економічної родючості, то не досягається головна мета, завдяки якій створюється кадастр, а проблема кадастру тому і виникла, що різні землі відрізняються за своєю природною родючістю, отже і ціною» [3 с. 88].

Необхідність розширення площ сільськогосподарських угідь та підвищення їхньої продуктивності зумовили проведення меліорації земель. Меліоровані землі збільшилися від 1,9 млн до 4,7 млн га, а частка таких сільськогосподарських угідь зросла від 4,5 до 11,3%. На проведення меліоративних робіт було затрачено 16 млрд карбованців. Проблеми економічного обґрунтування доцільності проведення меліоративних робіт на різних видах земель, їх окупність та ефективність сівозмін в умовах зрошення у масштабах усієї республіки були пріоритетними серед наукових досліджень відділу. Одночасно із збільшенням обсягів зрошуваних угідь на меліорованих землях активно почали розвиватися негативні процеси (вторинне засолення, осолонцювання, переущільнення, пересушення, вітрова ерозія та ін.), що зумовило необхідність поставити поряд з економічними проблемами досліджень і екологічні [30, с. 62].

З часом (1968 р.) відділ зазнав трансформації, отримавши назву - **відділ економічних проблем використання землі**, який на той час уже очолив Здоровець Іван Петрович, кандидат економічних наук. Відділ структурно складався з трьох секторів: ефективності сільськогосподарських меліорацій (завідувач - к.е.н. Здоровець І. П.), земельного кадастру (завідувач - к.е.н. Харченко Б.З.), ефективності хімізації (завідувач - к.е.н. Криштаб С. Г.).

Проблеми, над якими працювали вчені, продовжували зосереджуватись у площині економічної оцінки земель. Значна увага приділялася також проблемам економічної ефективності використання зрошених і осушених земель у господарствах різного типу спеціалізації та обґрунтування раціонального рівня їх концентрації; оптимізації розмірів сільськогосподарських підприємств в умовах зрошеного землеробства; обґрунтування розмірів колгоспів та виробничих бригад із поливними землями. Науковцями відділу було виконано ряд важливих тем,

присвячених дослідженню економічної ефективності використання зрошуваних угідь, спеціалізації господарств, економічної ефективності капітальних вкладень в іригацію, методичних підходів до економічної оцінки земель та ін. Вагомий науковий внесок у розв'язання означених проблем у цей період належав кандидатам економічних наук Образцовій Н. Р., Ольшанському Ю. Г., Радушному Ю. Л. та Чудиній І. П.

З 1972-го по 1990 р. відділ економічних проблем використання землі очолював Жмінко Віктор Іванович, кандидат економічних наук, який одночасно був керівником сектору ефективності сільськогосподарських меліорацій. Під його керівництвом виконано теоретичні та методичні розробки з питань ефективності використання земельних ресурсів. Слід зазначити, що у цей період продовжувалися дослідження щодо економічних проблем використання зрошуваних земель, організації сільськогосподарського виробництва на меліорованих землях, ефективного використання земельних ресурсів у різних агроформуваннях та обґрунтування оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств, раціонального використання осушених земель й окупності капітальних вкладень у меліорацію. Серед науковців, які предметно займалися зазначеними дослідженнями, слід згадати: к.е.н. В. І. Жмінка, В. П. Мацкевич, Е. В. Кондратенко, М. М. Дашковську, В. В. Зорука, С. Д. Соколову, П. С. Гордіюка, Л. М. Курінну.

Крім того, значну увагу дослідники приділяли питанням прогнозування і планування потреби сільського господарства України в засобах хімізації для забезпечення розвитку інтенсифікації виробництва. Тривалий час ці наукові проблеми були в центрі уваги сектору економіки хімізації сільського господарства, очолюваного Криштабом Сергієм Григоровичем, кандидатом економічних наук. Найбільш актуальними проблемами цього періоду були питання економічної ефективності застосування мінеральних добрив та економічного обґрунтування потреби землеробства у них, економічної ефективності використання органічних добрив, оптимізації темпів і пропорцій розвитку хімізації землеробства на перспективу. Згодом серед інших важливих, досліджуваних сектором, викристалізувалася проблема економічного стимулювання власників землі й землекористувачів за раціональне викорис-

тання та охорону земель. Над згаданими питаннями працював колектив науковців у складі С.Г. Криштаба, В. Ф. Плішко, В. С. Барової, Л. М. Чернової, Н. А. Бистої, Т. Т. Харченко та ін.

Сектор економічної оцінки земель очолював Харченко Борис Зіновійович, кандидат економічних наук, який проводив наукові дослідження з питань земельного кадастру та економічної оцінки земель.

У 1968-1970 рр. виконано роботу на тему: "Економічні основи земельного кадастру УРСР". У 1970-1974 рр. проведено дослідження з розробки математичної моделі економічної оцінки землі за диференціальним доходом для оптимального планування виробництва й закупівель сільськогосподарської продукції. За результатами досліджень опрацьовано схему створення блочної математичної моделі економічної оцінки землі за диференціальним доходом; здійснено математичне забезпечення всієї системи вихідних показників оцінки землі за допомогою ЕОМ "Мінськ-22"; обґрунтовано застосування діючих закупівельних і кадастрових цін на продукцію землеробства при проведенні земельнооціночних робіт.

Важливим досягненням у напрямі результативності наукових досліджень з питань оцінки земель стало опрацювання власної української "Методики розробки земельного кадастру в Українській РСР", схваленої Колегією Міністерства сільського господарства УРСР та Президією Південного відділення ВАСГНІЛ 22 березня 1974 р. [21]. Відповідальними за підготовку першої методики земельного кадастру в країні були академік ВАСГНІЛ, директор Інституту І. І. Лукінов та заступник Міністра сільського господарства Української РСР І. М. Кравченко.

За наукові і практичні розробки з проблеми оцінки земель Українському науково-дослідному інституту економіки і організації сільського господарства ім. О. Г. Шліхтера було вручено Перехідний Червоний Прапор ЦК КПРС, Ради Міністрів, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ, а ряд науковців (кандидати економічних наук Жмінко В. І., Харченко Б. З. та Федоров М. М.) отримали золоту, срібну та бронзову медалі ВДНГ СРСР.

За розробленою методикою у 1974-1975 рр. разом з республіканським інститутом "Укрземпроект" виконано завдання уряду республіки - проведено перший тур земельнооціночних робіт з оцінки орних

земель усіх колгоспів і радгоспів України. Це було справжнім проривом в економічній землеоціночній науці.

Згодом, саме науково-методичні положення української методики оцінки земель були покладені в основу загальносоюзної методики, затвердженої 7 грудня 1976 р. Міністерством сільського господарства СРСР.

З 1978-го по 1986 р. сектор економічної оцінки земель, а з 1986-го по-1990 р. - сектор земельного кадастру очолював Федоров Микола Миколайович, кандидат економічних наук. Під його керівництвом і за безпосередньою участю науковців сектору виконано ряд важливих наукових розробок. Зокрема йдеться про проведення суцільних земельнооціночних робіт на всій території Української РСР (другий тур економічної оцінки земель) (1980 р.), що проводився згідно з постановою Ради Міністрів СРСР від 10 червня 1977 р. № 501 "Про порядок ведення державного земельного кадастру" і відповідної постанови Ради Міністрів Української РСР.

У 1981-1985 рр. науковці сектору вели дослідження з питань застосування показників економічної оцінки земель в господарсько-економічній та землеоціночній практиці. Під керівництвом М. М. Федорова вченими виконано роботу "Розробка пропозицій щодо удосконалення методів застосування даних економічної оцінки земель в планово-економічних розрахунках і проведення земельнооціночних робіт". Новизною цих розробок було застосування показників оцінки земель при розміщенні і спеціалізації сільськогосподарського виробництва; диференціації закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію; удосконаленні внутрішньогосподарського госпрозрахунку; пропозиції щодо виконання внутрішньогосподарської оцінки земель; планування обсягів виробництва і закупівель сільськогосподарської продукції тощо.

З урахуванням досвіду земельнооціночних робіт разом з іншими науководослідними інститутами науковцями сектору розроблено "Технічні вказівки з проведення економічної оцінки земель (в умовах Української РСР)", за якими у 1988 р. було здійснено оцінку в усіх сільськогосподарських підприємствах України (третій тур економічної оцінки земель).

Серед когорти науковців, яким належить вагомий внесок у розв'язання даних проблем, слід виокремити: М. М. Федорова,

М. Ф. Доценко, М. Х. Гумена, К. В. Карпенко, Н. А. Солов'яненко. Належну увагу здебільшого приділяли питанням удосконалення кадастрових цін на сільськогосподарську продукцію, визначення критеріїв оціночних показників для проведення економічної оцінки земель; аналізу господарської діяльності підприємств, планування сільськогосподарського виробництва на основі застосування ЕОМ і методів економічної кібернетики тощо. У науковому забезпеченні згаданих досліджень активну роль відігравали економісти сектору: Г. І. Волошина, О. М. Гавриленко, Г. А. Гнатюк, О. О. Михайлова, Л. Ф. Розстальна, Т. І. Синявська, О. В. Хрипун, провідний програміст А. П. Кагал.

З 1 січня 1991 р. на базі сектору був створений відділ земельних відносин, який до 01.04. 2015 р. очолював Федоров Микола Миколайович, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, заслужений діяч науки і техніки України. Свою наукову діяльність він розпочав з навчання в аспірантурі УНДІЕОСГ ім. О. Г. Шліхтера (1967-1969 рр.), успішно захистивши кандидатську дисертацію на тему "Аналіз інтенсифікації землеробства на основі економічної оцінки земель". Далі працював старшим науковим співробітником сектору економічної оцінки земель (1969-1978 рр.), згодом очоливши цей підрозділ. У 1998 р. М. М. Федоров захистив докторську дисертацію на тему "Економічні проблеми земельних відносин в сільському господарстві".

Науковці відділу вели результативні дослідження з важливих проблем методологічних та організаційно-економічних основ розвитку земельних відносин, раціонального використання і охорони земель в умовах реалізації аграрної реформи, удосконалення економічної оцінки земель, вводиться поняття платності земле- й водокористування тощо.

У цей період продовжуються дослідження щодо використання зрошуваних угідь. Важливою науковою розробкою стали підготовлені за участі науковців відділу «Методичні рекомендації визначення ціни на воду для зрошення», які одразу ж знайшли своє практичне застосування (розробники: Гордіюк П.С., Снопок М.П. та ін). Ця методика містить механізм розрахунку цін водогосподарськими організаціями, які надають платні послуги з подачі води на полив зрошуваних угідь, а також для поливу городів, садів

і богарних земель. Вона стала однією із перших розробок у даній сфері.

Практика використання показників економічної оцінки земель хоч і свідчила про їх стійкість у часі, проте не повною мірою задовольняла її вимоги. У цьому зв'язку виникла необхідність проведення поглиблених наукових розвідок, спрямованих на удосконалення економічної оцінки земель у напрямі їх грошової оцінки. Методологічні та методичні принципи грошової оцінки сільськогосподарських земель, розроблені М. М. Федоровим та академіком НААН В. Я. Месель-Веселяком, стали основою паювання земель сільськогосподарського призначення у процесі реалізації земельної реформи. За розробленою ними Методикою у 1995 р. здійснено вартісну оцінку сільськогосподарських угідь України, яка широко застосовувалась у практиці до 2016 року [20]. Значна увага також приділялася впливу місцеположення земельних ділянок на кадастрову оцінку та плату за землю і врахування її при паюванні земель.

Оскільки до 1995 р. грошової оцінки земель не існувало, то вартість землі не включалась до собівартості продукції і прибутку на неї не нараховувався. Внаслідок цього сільськогосподарські товаровиробники недоотримували значні суми коштів, що гальмувало розвиток сільськогосподарського виробництва та соціальної сфери на селі. Отже, визначення грошової оцінки сільськогосподарських земель і запровадження її в систему ціноутворення та оподаткування мали сприяти вирівнюванню економічних умов господарювання в галузі. Крім того, грошова оцінка земель необхідна для забезпечення економічного регулювання земельних відносин при передачі землі у власність, спадкуванні, даруванні й обміні земельної ділянки, проведенні аукціонів з продажу права оренди земельних ділянок і паїв, одержанні банківського кредиту під їх заставу, для визначення ставок земельного податку, орендної плати, ціноутворення, обліку сукупної вартості основних засобів виробництва, при визначенні розміру внеску у процесі створенні акціонерних товариств, об'єднань, кооперативів тощо.

Згодом під науковим керівництвом і безпосередньої участі М. М. Федорова вперше в Україні розроблено наукові основи розвитку земельних відносин у трансформаційний період, а також обґрунтовано наукові засади

раціонального використання і охорони земель в умовах аграрної реформи (1996-2000 рр.). Науковою новизною результатів дослідження стали: теоретичне обґрунтування земельних відносин у нових економічних умовах виробництва, методологія реформування земельних відносин, етапи і послідовність проведення земельної реформи в аграрній сфері, організаційна схема земельної реформи, методики: нормативної грошової оцінки земель, паювання сільськогосподарських угідь, визначення розмірів орендної плати за землю, економічного стимулювання власників землі та землекористувачів за раціональне використання і охорону земель, проекти законів України і указів Президента України з питань регулювання земельних відносин у сільському господарстві. Результати досліджень знайшли практичне застосування при здійсненні земельної реформи в Україні, реструктуризації сільськогосподарського виробництва, підвищенні ефективності використання та охорони земель.

На основі законів України, указів Президента України та інших нормативно-правових актів, із використанням результатів наукових досліджень, свого часу розроблено українську модель земельної реформи, яка охоплює три основні етапи: роздержавлення і грошова оцінка земель, приватизація понад двох третин площ сільськогосподарських угідь, запровадження інституту оренди сільськогосподарських земель (Саблук П. Т., Гайдуцький П. І., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М.М. та ін.). На новій організаційно-правовій основі сформовано підприємства ринкового типу, громадяни розширили особисті селянські господарства за рахунок земельних паїв тощо (рис. 1). У результаті проведених реформ 27,5 млн га сільськогосподарських угідь розпайовано. За результатами паювання 6,9 млн громадян України набули право на земельну частку (пай), з яких 6,8 млн стали їх власниками (рис. 2). Запровадження у виробництво наукових розробок ННЦ „Інститут аграрної економіки” з питань аграрної реформи в Україні дозволило подвоїти виробництво валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2016 р. [5, с. 6]. Економічний ефект від запровадження лише інституту оренди оцінюється в 34 млрд грн, у т.ч. 32,5 млрд грн - оренди земель приватної власності, 1,5 млрд грн - земель державної власності.

Наукове забезпечення розвитку земельних відносин

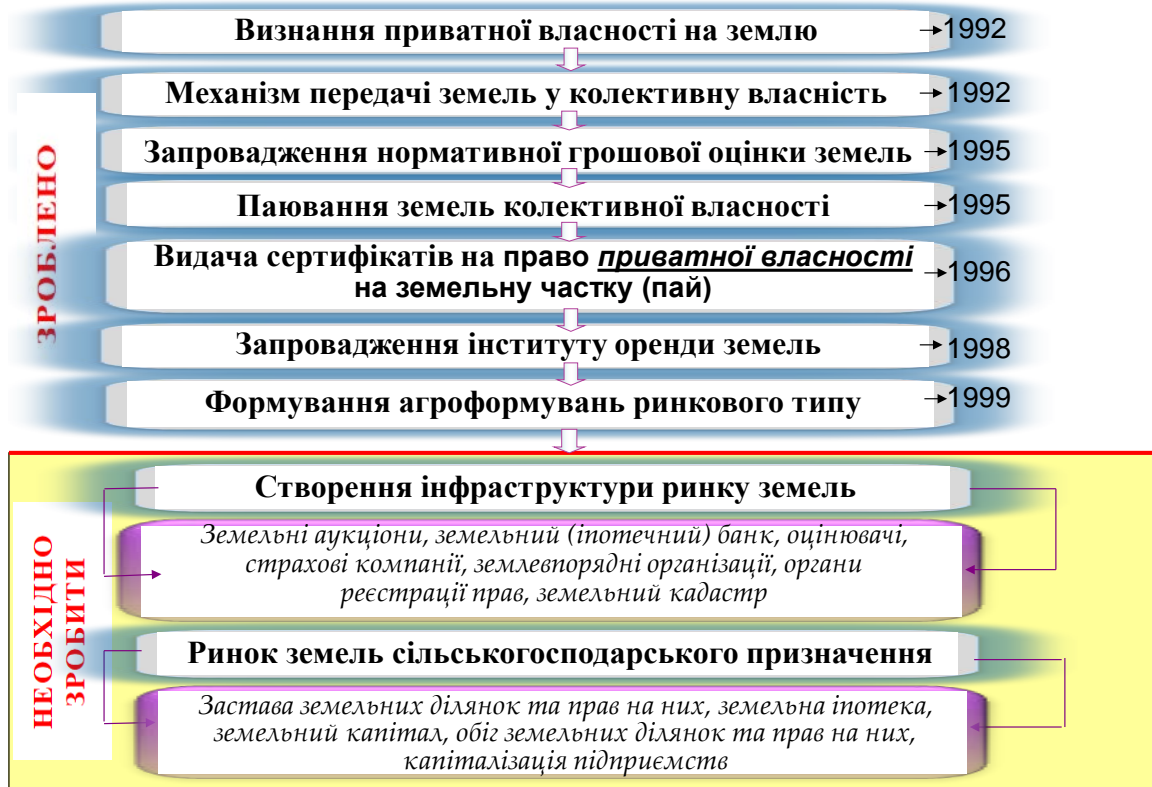

Рис. 1. Наукове забезпечення розвитку земельних відносин у сільському господарстві

Джерело: Сформовано автором.

СТАН ФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

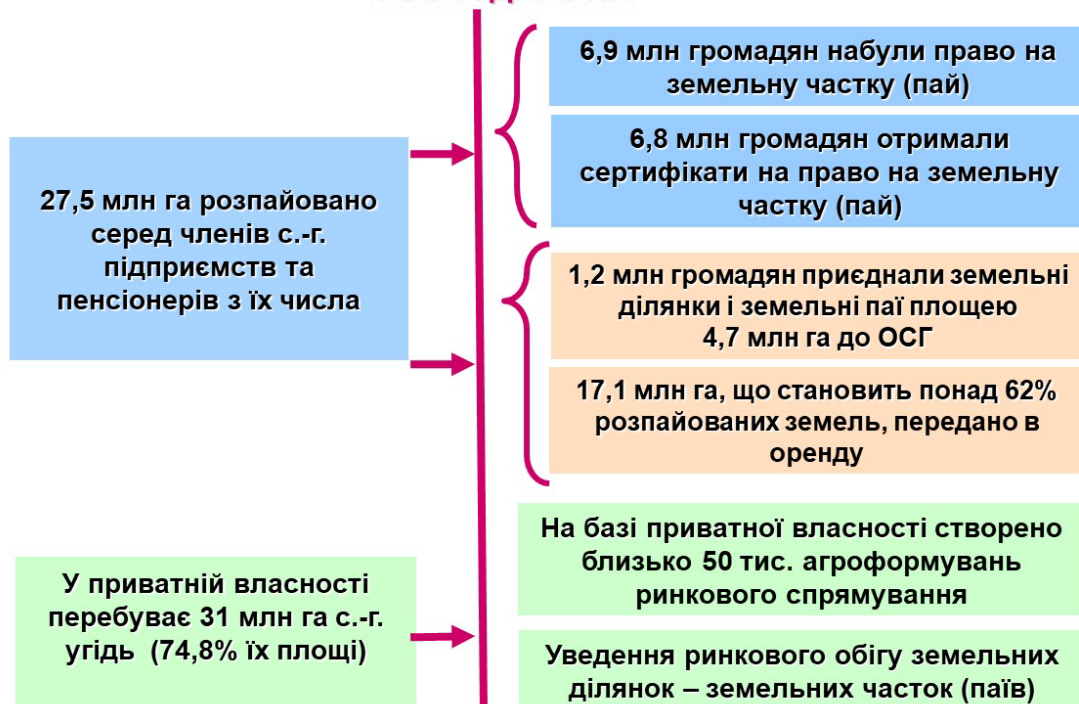

Рис. 2. Сучасний стан формування земельних відносин у сільському господарстві

Джерело: Сформовано автором.

Початок докорінної перебудови правових, соціальних і економічних відносин землекористування пов'язується із Законом України «Про форми власності на землю», яким крім державної визнано також колективну і приватну форми власності на землю. При цьому всі форми власності стали рівноправними. Хоча цей законодавчий акт втратив чинність згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 11.12.2003 р., проте його історичне значення важко переоцінити, оскільки він започаткував трансформаційні зміни у ментальності українських селян. Цей закон відкрив процес роздержавлення землі в Україні. Механізм його реалізації було втілено в десятках інших законодавчих актів, зокрема, й таких: про земельну реформу, земельний кодекс, про колективне сільськогосподарське підприємство, про селянське (фермерське) господарство, про плату за землю, про оренду землі та інших.

Усього за період з 1995 - 2004 рр., за президентства Л.Д. Кучми, прийнято 32 базових закони і підписано 48 указів з питань земельної та аграрної реформи. На відміну від раніше й пізніше прийнятих нормативно-правових актів, вони містили переважно організаційно-розпорядчі заходи, ставили конкретні завдання центральним і місцевим органам виконавчої влади щодо здійснення земельної реформи [6, с. 246].

Отже, без перебільшення, земельну реформу можна пов'язувати з ім'ям другого президента України та командою вчених з ННЦ «Інститут аграрної економіки», яка забезпечувала опрацювання відповідних проєктів законодавчих та інших нормативно-правових актів і науково-методичний супровід їх втілення на практиці. Йдеться про принципово нову для економічної практики модель вирішення земельного питання, що була запропонована вітчизняними науковцями, і за яку вчені Інституту аграрної економіки В. Месель-Веселяк та М. Федоров були удостоєні високого звання «Заслужений діяч науки і техніки України» (1995 р.) [17, с. 63].

У цілому науковцями Інституту здійснено супровід з реалізації положень земельного законодавства в напрямі реформування та регулювання земельних відносин. Беззаперечною є їх участь в обґрунтуванні й розробленні проєктів нормативно-правових актів. Зокрема, опрацьовано:

- порядок проведення паювання сільськогосподарських земель;
- методичку нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів;
- порядок реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств і створення на їх основі агроформувань ринкового типу;
- нормативно-правове й організаційно-методичне забезпечення оренди земельних часток (паїв) громадян, посвідчених сертифікатами, та земельних ділянок, посвідчених державними актами;
- нові методичні підходи до визначення нормативної грошової оцінки сільськогосподарських земель на новій інформаційній основі з урахуванням ринкових факторів;
- методичні рекомендації щодо економічного стимулювання власників землі та землекористувачів за раціональне використання і охорону земель;
- рекомендації щодо забезпечення розвитку земельних відносин у ринкових умовах господарювання.

Результати наукових досліджень використані при розробленні Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, Стратегії розвитку аграрного сектору України до 2020 року, проєктів Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій, Загальнодержавної програми використання та охорони земель, законів України „Про плату за землю”, „Про оренду землі”, „Про оцінку землі”, „Про меліорацію земель” та ін.

На сьогодні науковці відділу беруть активну участь у підготовці законопроєктів і програмних документів у сфері екологізації аграрного виробництва й розвитку земельних відносин, у підготовці аналітичних матеріалів для Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки та оборони України, профільного комітету Верховної Ради України та інших органів державної влади з питань сільського розвитку та земельних відносин. Важлива роль на даному етапі належить таким науковцям, як М. М. Федоров, О. М. Нечипоренко, С. Г. Корчинська, І. В. Юрченко, Н. І. Патика, Н. А. Солов'яненко, О. А. Корчинська, А. П. Матвієнко, І. М. Сабій, Л. П. Ткачук.

Нині наукові дослідження земельних відносин мають спрямовуватися на вдосконалення механізмів їх економічного

регулювання, формування ринкової інфраструктури обігу земель сільськогосподарського призначення, їх оцінки, орендних земельних відносин, організаційно-економічного забезпечення розширеного відтворення родючості ґрунтів, екологізації сільськогосподарського землекористування і т. ін.

З огляду на це подальші наукові дослідження мають спрямовуватись на вирішення важливих наукових проблем, серед яких:

- концептуальне визначення параметрів аграрного устрою країни з подальшим підпорядкуванням усіх заходів і регуляторних інструментів щодо обігу земель. На наше переконання, це може бути: збереження українського села, розвиток сільських територій та територіальних громад; забезпечення належних умов для розвитку малих і середніх за розмірами форм господарювання на селі як основи збалансованого розвитку держави; ефективно управління земельними ресурсами, науково обґрунтоване землекористування та його екологізація; гарантування конституційних прав власності на землі;

- налагодження процесу управління земельними ресурсами на рівні територіальних громад із розробленням механізму контролю за їх використанням;

- уведення стратегічного планування розвитку земельних відносин і землекористування на рівні окремих територіальних громад та запровадження зонування земель за їх категоріями й типами землекористування з урахуванням придатності земельних ресурсів для інтенсивної експлуатації, встановлення територіальних природоохоронних і технологічних обмежень (обтяжень) у використанні земель;

- проведення інвентаризації земельного фонду та запровадження обліку земель в межах територіальних громад за кількісним і якісним складом, а також за формами власності та землекористування і внесення відповідних відомостей до Державного земельного кадастру;

- завершення наповнення Державного земельного кадастру, як єдиної державної системи необхідних, достовірних і актуальних даних, відомостями про земельні ділянки приватної, державної та комунальної власності;

- забезпечення надійного функціонування бази даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень;

- упорядкування адміністративно-територіального устрою, розроблення та затвердження документації із землеустрою щодо встановлення меж населених пунктів, об'єднаних територіальних громад, адміністративних районів, областей із внесенням відповідних відомостей до Державного земельного кадастру;

- розв'язання організаційно-правових і технічних проблем у сфері земельних відносин та землекористуванні, які накопичились за роки проведення земельної реформи (накладення меж суміжних земельних ділянок; межові спори; наявність двох і більше державних актів на одну й ту саму земельну ділянку тощо);

- запровадження механізму виділення земельних ділянок із земель запасу та резервного фонду для осіб, стосовно яких виявлені неточності, допущені при виділенні земельних ділянок у натурі (на місцевості) та помилки при видачі державних актів, коли на одну й ту саму земельну ділянку видано два і більше державних акти;

- упорядкування питань, пов'язаних із перерозподілом земель запасу та резервного фонду з урахуванням інтересів громади щодо резервування земельних ділянок для суспільних потреб, формування екологічної мережі, розвитку соціальної та інженерної інфраструктури;

- надання права об'єднаним територіальним громадам встановлювати додаткові обмеження щодо ринкового обігу прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення (максимальна площа земель, що набувається у власність чи користування однією особою; суб'єктний склад; кваліфікаційні вимоги до покупців) у межах їхньої території з метою захисту інтересів територіальної громади;

- проведення справедливої переоцінки земель сільськогосподарського призначення із залученням профільних наукових установ;

- створення Фонду гарантування кредитів для сімейних фермерських господарств, інших форм малого агробізнесу, у т. ч. для придбання ними земель та інших виробничих активів;

- запровадження механізмів пільгового довгострокового кредитування для придбання прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення та механізмів розстрочення платежу за землі державної і комунальної власності для сімейних

фермерських господарств (на строк до 20 років для існуючих; до 30 років - для новостворених молодими фермерами);

➤ стимулювання довгострокової оренди земель, переданих до комунальної власності територіальних громад, спрямовану на збереження цілісності земельних масивів та забезпечення екологічно дбайливого землекористування господарюючими суб'єктами;

➤ запровадження обмежень щодо площ земельних угідь, які можуть перебувати у користуванні однієї особи (групи пов'язаних осіб) з урахуванням регіональних особливостей та природно-ресурсного потенціалу, але які не можуть перевищувати 35% від площі земель об'єднаної територіальної громади або адміністративного району;

➤ сприяння формуванню інститутів громадянського суспільства у сфері земельних відносин, раціонального й екологічнобезпечного землекористування та протидії незаконному відчуженню земельних ділянок, у т. ч. рейдерських.

Висновки. З часу заснування Інституту предметом наукових досліджень були проблеми сільськогосподарського землекористування, розвитку земельних відносин, земельного кадастру, економічної оцінки земель, управління земельними ресурсами, розширеного відтворення родючості ґрунтів, розміщення й концентрації виробництва та оптимальних розмірів агроформувань, ефективності застосування мінеральних й органічних добрив, вапнякових матеріалів, окупності водних меліорацій тощо.

Наукові розробки забезпечили позитивний організаційно-економічний ефект, який

полягав у розробці основ земельного кадастру, започаткуванні економічної оцінки земель, економічному обґрунтуванні меліорації орних земель, прогнозних розрахунках визначення потреби у мінеральних і органічних добривах. Згодом дані питання значно підсилювались розробкою методики нормативної грошової оцінки земель, порядку паювання земель колективної власності, формуванням національної моделі земельної реформи, розробкою методики економічного стимулювання власників землі і землекористувачів за раціональне використання й охорону земель, дорожньою картою формування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення та його інфраструктури тощо.

Нині наукові дослідження земельних відносин мають спрямовуватись на удосконалення механізмів їх економічного регулювання, формування ринкової інфраструктури обігу земель сільськогосподарського призначення, їх оцінки, орендних земельних відносин, організаційно-економічного забезпечення розширеного відтворення родючості ґрунтів, екологізації сільськогосподарського землекористування і т.д.

У цілому, земельна реформа і побудовані на ній земельні відносини можуть забезпечити бажаний ефект за умов: державної, фінансової, матеріально-технічної, політичної та організаційної підтримки; соціальної справедливості; проведення реформи одночасно із соціальними перетвореннями на селі; впевненості селян у стабільності аграрної політики держави, а також законодавчої бази.

Список бібліографічних посилань

1. Khodakivska O., Mohylnyj O., Kolesnyk T., Mykhalchyshyna L., Khomyachenko S. Conformity of land relations to productive forces: retrospective analysis. *EurAsian Journal of BioSciences*, 2019. 13: 2119-2124.
2. Борисенко В. Й. Скасування кріпацтва та демократичні реформи другої половини XIX ст. URL : <http://borysenko.npu.edu.ua/teksts/28-lekcia-25> (дата звернення: 20.03.2018).
3. Веденічев П. Ф., Маракулін П. П. Економічна оцінка землі. Київ : Держсільгоспвидав, 1964. 124 с.
4. Веденічев П. Ф., Пасхавер Б. Й., Розумний І. А. Економічні основи земельного кадастру. Київ : Наукова думка, 1969. 228 с.
5. Гадзало Я. М., Саблук П. Т., Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Аграрна реформа в Україні, її наукове забезпечення, результативність. *Економіка АПК*. 2021. № 7. С. 6-15.
6. Гайдучький П. І. Незалежна економіка України : науково-публіцистичне видання. Київ : ТОВ «Інформаційні системи», 2014. 528 с.

References

1. Khodakivska, O., Mohylnyj, O., Kolesnyk, T., Mykhalchyshyna, L., Khomyachenko, S. (2019). Conformity of land relations to productive forces: retrospective analysis. *EurAsian Journal of BioSciences*, 13, pp. 2119-2124 [In English].
2. Borysenko, V.Y. (2018). Skasuvannia kripatstva ta demokratychni reformy druhoi polovyny XX st. [Abolition of serfdom and democratic reforms of the second half of the 19th century]. Retrieved from : <http://borysenko.npu.edu.ua/teksts/28-lekcia-25> [In Ukrainian].
3. Vedenichev, P.F. & Marakulin, P.P. (1964). *Ekonomichna otsinka zemli* [Economic evaluation of land]. Kyiv: Derzhsilhospyvday [In Ukrainian].
4. Vedenichev, P.F., Paskhaver, B.Yo. & Rozumnyi, I.A. (1969). *Ekonomichni osnovy zemelnogo kadastru* [Economic bases of land cadastre]. Kyiv : Naukova dumka [In Ukrainian].
5. Hadzalo, Ya.M., Sabluk, P.T., Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2021). *Ahrarna reforma v Ukraini, yii naukove zabezpechennia, rezultatyvnist* [Scientific support of development of the agro-industrial complex]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 6-15 [In Ukrainian].

7. Гладій М. В., Лузан Ю. Я. Земельна реформа: сучасні проблеми і шляхи вирішення. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 6-15.
8. Жмицько В. И. Экономическая эффективность орошения. *Мелиорация на Украине*. Киев : Урожай, 1979. С. 295-301.
9. Жук В. М. Обіг земель сільськогосподарського призначення в селозберігаючій моделі аграрного устрою України : наук. доп. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 128 с.
10. Здоровець І. П. Організаційно-господарський устрій радгоспу в зоні зрошення. Мінмеліоводгосп, ЦНДС, УНДІЕОСГ ім. О. Г. Шліхтера. Одеса : Маяк, 1969. 134 с.
11. Ковалів О. Звернення земельної реформи в Україні: нова парадигма : монографія. Київ : ДІЛ, 2016. 416 с.
12. Криштаб С. Г. Рекомендації по удобренню сільськогосподарських культур на Поліссі. Київ : Урожай, 1976. 45 с.
13. Кулинч П. Ф. Земельні кодекси УСРР - УРСР. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Інститут історії України. Київ : Наук. думка, 2005. Т. 3. 672 с. URL : <http://www.history.org.ua> (дата звернення: 22.03.2018).
14. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Райхенау, 1926. 580 с.
15. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення : наук. доп. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 40 с.
16. Малік М. Й. Підприємництво і розвиток сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 97- 103.
17. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Наукове забезпечення розвитку аграрної реформи в Україні. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 60-71.
18. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Теоретико-методологічне і нормативно-правове забезпечення трансформації аграрного сектору економіки України до ринкових умов господарювання, науковий супровід та ефективність запровадження. *Економіка АПК*. 2015. № 7. С. 5-24.
19. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Удосконалення грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2002. № 8. С. 10-16.
20. Методика грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. № 213 та Порядок грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів, затверджений спільним наказом Держкомзему України, Держкоммістобудування України, Мінсільгосппроду України та Української академії аграрних наук від 27 листопада 1995 р. № 76/230/325/150.
21. Методика розробки земельного кадастру в Українській РСР", схвалена Колегією Міністерства сільськогосподарства УРСР і Президією Південного відділення ВАСГНІЛ 22 березня 1974 р. (Харченко Б. З., Лукінов І. І., Федоров М. М., Месель-Веселяк В. Я.). Київ, 1974.
22. Новаковський Л. Я., Третяк А. М. Основні положення концепції розвитку земельної реформи в Україні. Київ : Центр земельної реформи, 2000. 96 с.
23. Паньків Зіновій. Еволюція землекористування в Україні : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 188 с.
24. Розвиток земельних відносин в аграрній сфері : монографія / [Федоров М. М., Месель-Веселяк В. Я., Ходаківська О. В. та ін.]; за ред. Ю. О. Лупенка, О. В. Ходаківської. Київ : ННЦ ІАЕ, 2016. 432 с.
25. Священко З. В. Програма аграрної реформи уряду С. Вітте. *Гілея: науковий вісник* : зб. наук. пр. URL : <http://gileya.org> (дата звернення: 20.03.2018).
26. Ткач Л. Л. З історії становлення Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки". *Електронне наукове фахове видання. Історія науки і біографістика*. 2007. № 2. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2007-2/07tlliae.pdf>.
27. Харченко Б. З. Застосування даних кадастрових оцінок земель для аналізу результатів господарської діяльності. *Вісник сільськогосподарської науки*. 1977. № 2. С. 81-87.
28. Харченко Б. З. Рекомендації по застосуванню даних економічної оцінки орних земель у плануванні виробництва і заупок сільськогосподарської продукції. Київ : Урожай, 1975. 89 с.
6. Haidutskyi, P.I. (2014). NeZalezna ekonomika Ukrainy : naukovo-publitsystychnе vydannia [Independent Economy of Ukraine: scientific and journalistic publication]. Kyiv : TOV «Informatsiini systemy» [In Ukrainian].
7. Hladii, M.V. & Luzan, Yu.Ya. (2020). Zemelna reforma: suchasni problemy i shliakhy vyrishennia Land reform: current problems and solutions]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 6-15 [In Ukrainian].
8. Zhmin'ko, V.I. (1979). Jekonomicheskaja jeffektivnost' orosheniya. Melioracija na Ukraine [The economic efficiency of irrigation. Melioration in Ukraine]. K.:Urozhaj [In Russian].
9. Zhuk, V.M. (2017). Obih zemel silskohospodarskoho pryznachennia v selozberihaiuchii modeli ahrrarneho ustroiu Ukrainy : nauk. dop. [Circulation of agricultural lands in the village-preserving model of the agrarian system of Ukraine: scientific report]. K. : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
10. Zdorovets, I.P. (1969). Orhanizatsiino-hospodarskyi ustrii radhospu v zoni zroshennia [Organizational and economic structure of the state farm in the irrigation zone]. Minmeliovodhosp, TsNDS, UNDI EOSH im. O.H. Shlikhtera. O.: Maiak [In Ukrainian].
11. Kovaliv, O. (2016). Zvershennia zemelnoi reformy v Ukraini:nova paradyhma: monohrafiia [Completion of land reform in Ukraine: a new paradigm: monograph]. Kyiv : DIL [In Ukrainian].
12. Kryshtab, S.H. (1976). Rekomendatsii po udobrenniu silskohospodarskykh kultur na Polissi [Recommendations for fertilizing crops in Polissya]. Kyiv : Urozhai [In Ukrainian].
13. Kulynych, P.F. (2005). Zemelni kodeksy USRR – URSR. Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. [Land Codes of the USSR - USSR. Encyclopedia of the History of Ukraine: in 10 vols.]. V.A.Smolii, et al. (Ed.). NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy. Kyiv : Nauk. dumka, vol. 3. Retrieved from : <http://www.history.org.ua> [In Ukrainian].
14. Lypynskiy, V. (1926). «Lysty do bratviv-khliborobiv» ["Letters to the brothers-farmers"]. Raikhenau [In Ukrainian].
15. Lupenko, Yu.O. & Khodakivska, O.V. (2016). Naukovi zasady zaprovadzhennia rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia : nauk. dop. [Scientific principles of introduction of market circulation of agricultural lands: scientific report]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
16. Malik, M.Yo. (2016). Pidpriemnytstvo i rozvytok silskykh terytorii [Entrepreneurship and rural development]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 97- 103 [In Ukrainian].
17. Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2021). Naukove zabezpechennia rozvytku ahrrarnoi reformy v Ukraini [Scientific support for the development of agricultural reforms in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 60-71 [In Ukrainian].
18. Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2015). Teoretyko-metodolohichne i normatyvno-pravove zabezpechennia transformatsii ahrrarneho sektoru ekonomiky Ukrainy do rynkovykh umov hospodariuvannia, naukovyi suprovit ta efektyvnist zaprovadzhennia [Theoretical and methodological and regulatory support of the transformation of the agricultural sector of Ukraine's economy to market conditions, scientific support and efficiency of implementation]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 5-24 [In Ukrainian].
19. Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2002). Udoskonalennia hrshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Improving the monetary valuation of agricultural land]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 10-16 [In Ukrainian].
20. Metodyka hrshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia", zatverdzhena postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 bereznia 1995 r. # 213 ta "Poriadok hrshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia ta nasele-nykh punktiv", zatverdzhenyi spilnym nakazom Derzhkomzemu Ukrainy, Derzhkommistobuduvannia Ukrainy, Minsilhospprodu Ukrainy ta Ukrainskoi akademii ahrrarnykh nauk vid 27 lystopada 1995 r. # 76/230/325/150 [Methodology of monetary valuation of agricultural lands ", approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 23, 1995 № 213 and" Procedure of monetary valuation of agricultural lands and settlements ", approved by a joint order of the State Land Committee of Ukraine, State Agriculture Committee of Ukraine, Ministry of Agriculture of Agricultural Sciences of November 27, 1995 № 76/230/325/150]. (1995). [In Ukrainian].

29. Хміль І. В. Декрет про землю. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. Київ : Наук. думка, 2004. 688 с. URL : <http://www.history.org.ua> (дата звернення: 20.03.2018).

30. Ходаківська О. В., Могильний О. М. Селянське питання - від общинного землеволодіння до експансії агрохолдингів. Київ : ННЦ ІАЕ, 2020. 184 с.

31. Чаянов А. В. Избранные произведения. Москва : Моск. рабочий, 1989. 368 с.

32. Шпичак О. М. Сільське господарство України на початку та в кінці ХХ ст. Київ : ІАЕ, 2000. 74 с.

21. Kharchenko, B.Z., Lukinov, I.I., Fedorov, M.M. & Mesel-Veseliak V.Ya (1974). *Metodyka rozrobky zemelnoho kadastru v Ukrainiskii RSR*, skhvalena Kolehiieiu Ministerstva silskoho hospodarstva URSR i Prezydiieiu Pivdennoho viddiennia VASHNIL 22 bereznia 1974 roku [Methods of development of land cadastre in the Ukrainian SSR, approved by the Board of the Ministry of Agriculture of the USSR and the Presidium of the Southern Branch of VASGNIL March 22, 1974]. [In Ukrainian].

22. Novakovskiy, L.Ya. & Tretiak, A.M. (2000). *Osnovni polozhennia kontseptsii rozvytku zemelnoi reformy v Ukraini* [The main provisions of the concept of land reform in Ukraine]. Kyiv : Tsentz zemelnoi reform [In Ukrainian].

23. Pankiv Zinovii (2012). *Evolutsiia zemlekorystuvannia v Ukraini : monohrafiia* [Evolution of land use in Ukraine: monograph]. Lviv : LNU imeni Ivana Franka [In Ukrainian].

24. Fedorov, M.M., Mesel-Veseliak, V.Ya., Khodakivska, O.V., et al. (2016). *Rozvytok zemelnykh vidnosyn v ahrarnii sferi : monohrafiia* [Development of land relations in the agricultural sector: monograph]. Yu.O. Lupenko, O.V. Khodakivska (Ed.). Kyiv : NNTs IAE [In Ukrainian].

25. Sviashchenko, Z.V. (2018). *Prohrama ahrarnoi reformy uriadu S. Vitte* [S. Witte's government's agrarian reform program]. *Zbirnyk naukovykh prats «Hileia: naukovyi visnyk»*. Retrieved from : <http://gileya.org> [In Ukrainian].

26. Tkach, L.L. (2007). *Z istorii stanovlennia Natsionalnoho naukovoho tsentru "Instytut ahrarnoi ekonomiky"* [From the history of the National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics"]. *Elektronne naukove fakhove vydannia. Istoriia nauky i biohrafistyka*, 2. Retrieved from : <http://inb.dnsgb.com.ua/2007-2/07tlliae.pdf> [In Ukrainian].

27. Kharchenko, B.Z. (1977). *Zastosuvannia danykh kadastrovykh otsinok zemel dlia analizu rezultativ hospodarskoi diialnosti* [Application of data of cadastral estimations of lands for the analysis of results of economic activity]. *Visnyk silskohospodarskoi nauky*, 2, pp. 81-87 [In Ukrainian].

28. Kharchenko, B.Z. (1975). *Rekomendatsii po zastosuvanniu danykh ekonomichnoi otsinky ornykh zemel u planuvanni vyrobnytstva i zakupok silskohospodarskoi produktsii* [Recommendations for the use of data on economic evaluation of arable land in the planning of production and procurement of agricultural products]. Kyiv : Urozhai [In Ukrainian].

29. Khmil, I.V. (2004). *Dekret pro zemliu*. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Land decree. Encyclopedia of the History of Ukraine]. Т. 2: V. A. Smolii, et al, (Ed.), NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. - Kyiv : Nauk. Dumka. Retrieved from : <http://www.history.org.ua> (20.03.2018). [In Ukrainian].

30. Khodakivska, O.V. & Mohylnyi, O.M. (2020). *Selianske pytannia - vid obshchynnoho zemlevolodinnia do ekspansii ahrokholdynhiv* [The peasant question - from communal land ownership to the expansion of agricultural holdings]. Kyiv : NNTs IAE [In Ukrainian].

31. Chajanov, A.V. (1989). *Izbrannye proizvedeniia : Sbornik* [Selected Works: Collection]. Moskva : Mosk. Rabochiy [In Russian].

32. Shpychak, O.M. (2000). *Silske hospodarstvo Ukrainy na pochatku ta v kintsi XX st.* [Agriculture of Ukraine at the beginning and end of the twentieth century]. Kyiv : IAE [In Ukrainian].

Khodakivska O. V. Scientific research in the field of land relations: evolution of development and development prospects

The purpose of the article is to highlight the evolution of scientific research in land relations and outline the prospects for their development in the context of the 65-year activity of the National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics".

Research methods. The research was based on general scientific and economic research methods, scientific works of Ukrainian scientists on the formation of land relations, their regulation, the implementation of scientific support, and archival materials. Historical and abstract-logical approaches have made it possible to single out the most significant stages in the development of land issues during the last sixty years and characterize the peculiarities of their scientific support, outline prospects for further development, and formulate appropriate conclusions and recommendations.

Research results. The evolution of scientific research of land relations, the formation of which took place on the basis of the National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics", is described. The key areas of scientific research on rational land use, land management, economic valuation of land, etc., which were assigned a key role in scientific research at different periods of time, are highlighted. The contribution of researchers to the solution of these issues is disclosed. The prospects for the development of land relations are outlined and an algorithm of actions for the implementation of the final stage of land reform is proposed.

Scientific novelty. A retrospective-evolutionary review of the formation and development of land relations in Ukraine during the last sixty years has been carried out. The essential stages have been singled out, and the peculiarities of their scientific support have been characterized.

Practical significance. The results of the study can be used in the formation, revision and improvement of modern land policy. Figs.: 2. Refs.: 32.

Keywords: land relations; evolution of formation; scientific support; scientific research; land policy.

Khodakivska Olha Vasylyivna – doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAAS, deputy director on scientific and project work, head of the department of land relations and nature management, National Scientific Centre “Institute of Agrarian Economics” (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: iae_zem@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3421-8361>

Ходаковская О. В. *Научные исследования в сфере земельных отношений: эволюция становления и перспективы развития*

Цель статьи – осветить вопросы эволюции научных исследований в сфере земельных отношений и определить перспективы их развития в контексте 65-летней деятельности Национального научного центра «Институт аграрной экономики».

Методика исследования. Основой исследований служили общенаучные и экономические методы, научные труды украинских ученых по вопросам становления земельных отношений, их регулирования, осуществления научного сопровождения, а также архивные материалы. Исторический и абстрактно-логический подходы позволили выделить наиболее значимые этапы в развитии земельных вопросов за последние шестьдесят лет и охарактеризовать особенности их научного сопровождения; определить перспективы дальнейшего развития, а также сформулировать соответствующие выводы и рекомендации.

Результаты исследования. Изложена эволюция научных исследований в сфере земельных отношений, становление которых произошло на базе Национального научного центра «Институт аграрной экономики». Освещены ключевые направления научных исследований по вопросам рационального землепользования, управления земельными ресурсами, экономической оценки земли и т.д., которым отводилась ключевая роль в научных исследованиях в разные периоды времени. Раскрыт вклад исследователей в решение данных вопросов. Обозначены перспективы развития земельных отношений и предложен алгоритм действий по реализации завершающего этапа земельной реформы.

Элементы научной новизны. Осуществлен ретроспективно-эволюционный обзор становления и развития земельных отношений в Украине за последние шестьдесят лет, выделены наиболее значимые этапы и охарактеризованы особенности их научного сопровождения.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы при формировании, пересмотре и усовершенствовании современной земельной политики. *Илл.: 2. Библиогр.: 32.*

Ключевые слова: земельные отношения; эволюция становления; научное сопровождение; научные исследования; земельная политика.

Ходаковская Ольга Васильевна – доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, заместитель директора по научно-проектной работе, заведующая отделом земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: iae_zem@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3421-8361>

Стаття надійшла до редакції 03.08.2021 р.

Фахове рецензування: 12.08.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Ходаківська О. В. Наукові дослідження у сфері земельних відносин: еволюція становлення та перспективи розвитку. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 18 – 30. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108018>

Khodakivska, O.V. (2021). *Naukovi doslidzhennia u sferi zemelnykh vidnosyn: evoliutsiia stanovlennia ta perspektyvy rozvytku* [Scientific research in the field of land relations: evolution of development and development prospects]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 18 – 30 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108018>

* * *